

ՈԱԶՄԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. Գ. Ավագյան, Թուրք պատմամոլների գործունեությունն Ադրբեյջանում 1990—1994 թթ.	48
Ս. Ե. Գոգինյան, Երկաթը պատմական Հայաստանի պինանոցում	57

ՀԵՏԱԽՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱԿԱՀԵՏԱԽՈՒԹՅՈՒՆ. ԴԵՄԵՐ, ՓԱՍԵՐ, ԻՐԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Վ. Հ. Վիրաբյան, Հայաստանի Առաջին Հանրապետության անվտանգության համակարգի գործիչներ	64

ՀԱՅԱՁԳԻ ԶՈՐԱՎԱՐՆԵՐ

Հ. Մ. Գնորդյան, Անպարտելի զորավարը	69
Մ. Հ. Կարապետյան, 19-րդ դարի վերջի և 20-րդ դարի սկզբի ռուսական բանակի հայ սպաներ. մարտական ուղին	79

ՈԱԶՄԱԿԱՆ ԲՆԱԳԱՎԱՐԻ ՆՈՐՈՒՅՆԵՐ . . . . .

ՈԱԶՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	86
Խ. Ս. Մկրտչյան, Լ. Հ. Պապիկյան, Դ. Ա. Չիլինդրյան, Համարի քառարան	86

ԳԻՏԱԽՈՐՀԱՏՎԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Ռ. Վ. Արուսումյան, հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցինոս,	
Ն. Հ. Առաքելյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, Գ. Ե. Բաղդասարյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,	
Հ. Ա. Գնորդյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,	
Ռ. Գ. Գնորդյան, երկրաբանական գիտությունների լոկտոր, պրոֆեսոր,	
Ա. Հ. Թոշունյան, կենսաբանական գիտությունների լոկտոր, պրոֆեսոր,	
Վ. Մ. Հարությունյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,	
Պ. Մ. Հերունի, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,	
Ա. Հ. Մանթաշյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,	
Է. Գ. Մինասյան, պատմական գիտությունների լոկտոր, պրոֆեսոր,	
Մ. Մ. Միրիջանյան, բժիշկական գիտությունների լոկտոր, պրոֆեսոր,	
Կ. Ս. Մուսոյան, տեխնիկական գիտությունների լոկտոր, պրոֆեսոր,	
Յու. Ս. Չիլինդրյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,	
Վ. Ս. Մարգարյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,	
Հ. Ս. Միսակյան, բժշկական գիտությունների լոկտոր, պրոֆեսոր,	

«ԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ» («АРМЯНСКАЯ АРМИЯ»)

ВОЕННО-НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ИНСТИТУТА
НАЦИОНАЛЬНЫХ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ИМЕНИ ДРАСТАМАТА КАНАЯНА
МИНИСТЕРСТВА ОБОРОНЫ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

№ 3 (49). 2006

Издается 4 раза в год

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Կոտանյան Գ. Ը. (председатель), Չилингяրյան Դ. Ը. (главный редактор),
Ագաբեկյան Ա. Ա., Լայնյան Բ. Ա., Առիամով Յ. Ա., Արյունյան Ա. Տ., Արյունյան Մ. Ա.,
Ղափարյան Վ. Ը., Ղափարյան Տ. Շ., Գրիгорյան Մ. Ը., Իսրայելյան Վ. Ը., Կարապետյան Մ. Խ.,
Կարապետյան Մ. Ը., Կոչոնց Կ. Գ., Մարգարյան Վ. Ը. (заместитель главного редактора), Մարտirosyan Լ. Ա.,
Մարտirosyan Ը. Ը., Մելքոնյան Գ. Գ., Մելքոնյան Մ. Գ., Միրզաբեկյան Ա. Բ., Միրզօյան Ը. Ը.,
Պարսացян Ա. Մ., Սարգսյան Մ. Ը., Սեգրակյան Ը. Ը., Տեր-Գրիգորյան Հ. Գ.,
Խաչатуров Յո. Գ., Շագյան Պ. Ա.

СОДЕРЖАНИЕ

ВОЕННАЯ ИНЖЕНЕРИЯ

Վ. Մ. Արյունյան. Нетрадиционные источники энергии	7 (17) *
Դ. Կ. Բալаяն. К вопросу летной подготовки курсантов	15 (18)

ВОЕННАЯ ИНФОРМАТИКА

Ա. Է. Բաբурյան, Ը. Օ. Ատոյան, Ա. Ա. Մուրադյան. Расчет и прогнозирование групп риска по информационной базе данных	19 (24)

ВОЕННАЯ МЕДИЦИНА

Ա. Մ. Պարսացян, Ա. Մ. Մինասյան. К вопросу организации нестационарной службы в ВС РА	25 (27)

В ВОЙСКАХ ПВО

Ա. Ա. Պողօսյան. Некоторые вопросы процесса боевой подготовки в войсках ПВО	28 (31)

ТЫЛОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ

Ժ. Հ. Արակеляն. Участие центральной поликлиники в деле охраны здоровья военнослужащих	32 (34)

ВОЕННАЯ ПСИХОЛОГИЯ И ВОСПИТАНИЕ

Վ. Բ. Մարգարյան. Психологическое обеспечение боевого дежурства и караульной службы	35 (45)

Ա. Ը. Սարգսյան. Философские суждения Гарегина Нжде о национальном духовном облике	39 (46)

* Цифры в скобках обозначают страницу, с которой начинается текст на русском языке.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐ
Վ. Հ. ՎԻՐԱԲՅԱՆ, պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Հայաստանի Առաջին Հանրապետությունը ներարկվել է լուրջ փորձությունների: Մի կողմից՝ պատերազմներն իրննց ծանր հետևանքներով, մյուս կողմից՝ երկրի ներսում թշնամու հետախուզության քայլայիշ գործունեությունը սպառնում էին ոչ միայն պետականությանը, այլև ժողովրդի անվտանգությանը: Այդ դժվարքին պայմաններում հետախուզության և հակահետախուզության սպանները ակտիվիզուեն մասնակցել են պետության կայացման, ժողովրդի անվտանգության ապահովմանը:

Արխիվային վավերագրերի և այլ նյութերի վերլուծությունից պարզվում է, որ և կադրերի համալրումը, և տեղերում աշխատանքների կազմակերպումը հանդիպել են լուրջ դժվարությունների: Կառավարությունը և մասնավորապես զինվորական նախարարությունը որոշակի ջանքեր են գործադրել հետախուզական մարմիններ ձևափորելու, դրանք գրագետ, զարգացած և օտար լեզուների տիրապետող մարդկանցով համալրելու ուղղությամբ: Զինվորական նախարարը 1919 թ. հունվարի 21-ի հրամանով կարգադրել է Գլխավոր շտաբ Ներկայացնելու տեղեկություններ այն սպաների և զինվորների մասին, որոնք տիրապետում են Ֆրանսերեն, անգլերեն, լուրքերեն լեզուներին: Անհրաժեշտ էր նշել լնչվի իմացության մակարդակը, սովորելու վայրը և հաստատությունը¹:

Հայաստանի Առաջին Հանրապետության հատուկ ծառայությունների աշխատանքի կազմակերպման գործում իրենց զգալի ավանդն են ներդրել Ալեքսանդր Շնեւոր, Կահազն Մուրադյանը:

¹ *Sbu* ՀԱՅ, պ. ֆ. 204, ց. 1, գ. 104, թ. 61:

Տիգրան Դեյյանցը, Հովհան Խան-Կոտուրսկին, Միքայել Դոդոխյանը, Գրիգորի Երամովը, Գրիգորի Խաչատրյանը և ուրիշներ²:

Հայաստանի Առաջին Հանրապետության Գլխավոր շտաբի հետախուզական բաժինը հիմնադրման պահից ղեկավարել է փոխգնդապետ Ալեքսանդր Շնեուքը, որը մասնակցել է 1918 թ. մայիսյան հերոսամարտերին, եղել է հայկական զորքերի Սարդարապատի զորախմբավորման շտաբի պետ: Շնեուքը լավ գիտեր իր գործը. Նրա անմիջական մասնակցությամբ է կազմակերպվել հետախուզական ծառայությունը: Նա է կազմել հետախուզության համապատասխան իրահանգները, որոնց համաձայն հատուկ ծառայությունները կատարել են ոչ միայն տեղեկատվական, այլև օպերատիվ-քննչական աշխատանքներ³:

Ղինվորական նախարար Հ. Հախվերդյանի 1918 թ. հոկտեմբերի 11-ի հրամանով Շնեուրը հաստատվել է Հայկական հետևակային դիվիզիայի շտաբի՝ հանձնարարությունների գծով սպայի պաշտոնում⁴: Այնուհետև վիճակորական նախարարի 1918 թ. դեկտեմբերի 5-ի հրամանով նաև 1-ին հետևակային բրիգադի հրամանատար գեներալ-մայոր Դանիել Բենկ-Փիրումյանն իր բրիգադով հատուկ առաջադրանքով գործուղվել են Նոր Բայազետի գավառ՝ «Զօդ-Բասարգիշ-շարյան» օպերացիայի հետախուզական աշխատանքներում:

² Այդ մասին տես Նաև Վ. Հ. Վիրաբյան, Հայութանի Առաջին Հանրապետության պետական անվտանգության համակարգի ստեղծումը: «ՀԲ», 2006, հմ. 1:

³ Shu 455, 4. 3, q. 3594, p. 7.

համար⁵: Զող գյուղի շրջանում ձեռ-
նարկված գործողությունները բարձր
գնահատականի են արժանացել նույ-
նիսկ անզիհական բանակի գնդապետ Ք.
Թեմանյանից:

1918 թ. դեկտեմբերի 31-ից Շնեուրն
արդեն Առանձին Ղարաբաղյան բրիգադի
պետն էր⁶: Նա՝ որպես բարձրաստիճան
կադրային սպա, բազմից կատարել է
հույժ պատասխանատու հանձնարարու-
թյուններ, հաճախ փոխարինել է Գլխա-
վոր շտարի պետ Միհայիլ Զինվոլիչին⁷
Զինվորական նախարարի 1919 թ. ապրի-
լի 28-ի հրամանով Շնեուրը նշանակվել է
Գլխավոր շտարի պետ⁸:

Հետագայում անհայտ պատճառներով Ընելուքը հեռացել է Հայաստանից և ծառայության անցել Դենիկինի բանակում⁹:

Հայաստանի Առաջին Հանրապետության հետախուզության և մասնավորապես հականետախուզության գործունեության մեջ անգնահատելի է Հովհաննեան-Կոտուրսկու (Արտեմի Հովհաննեանով) դերը։ Ռումինական ռազմաճակատի վրակայանին կից Սևծովյան նավատորմի գլխավոր հրամանատարի շտաբի հետախուզության և հականետախուզության բաժնի նախկին պետ, ծովակալության գծով պորուչիկ Խան-Կոտուրսկին վիճական նախարարի 1918 թ. օգոստոսի 7-ի հրամանով նշանակվել է Գլխավոր շտաբի շարային և գրահավաքային բաժնի պետի օգնական¹⁰։ 1918 թ. սեպտեմբերի 13-ի հրամանով պորուչիկ Խան-Կոտուրսկին անցնել է Գլխավոր շտաբի պետի անմիջական ներթակալության տակ՝

⁵ Այդ մասին ավելի հանգամանորեն տես
Վ. Հ. Վիրաբյան, նշ. աշխ.:

⁶ Տես ՀԱԱ, պ. ֆ. 204, ց. 1, գ. 104, թ. 53, նաև Հ. Ավետիսյան, Հայկական հարյուր 1918 թվականին Ե. 1997, էջ 223:

⁷ Shu ՀԱԱ, պ. ֆ. 204, ց. 1, զ. 129, թթ. 6-7.

⁸ Տես Նույն տեղում, զ. 131, թ. 24:

⁹ Տես «Հայաստանի Հանրապետություն 1918—1920 թթ. (բաղադրական պատմություն) Փաստաթիվքի և նյութերի ժողովածու»: Խմբ. Վ. Ղազարինեցյանի: Ե., 2000, էջ 399:

¹⁰ Shu 200, p. 204, g. 1, q. 40, p. 51, q. 131, p. 24:

ապատվելով վերը նշված պաշտոնից¹¹:

1919 թ. մարտին Խան-Կոտուրսկին ոպավարադարձական բնույթի մի շարք հարցեր պարզելու նպատակով եռանդուն գործունեություն է ծավալել Ալեքսանդրապոլում: Գլխավոր շտաբի պետին ուղարկած 1919 թ. մարտի 11-ի հեռագրում նա հայտնել է, որ ստացված տեղենկությունների համաձայն Արփաշայի այն կողմ գտնվող մահմենդականները հրդեհում են հայկական գյուղերը և հեռանում Կարսի մարզի խորքերը: Հեռագրի վրա կա վիճական նախարարի համապատասխան մակագրությունը, համաձայն որի հաղորդագրությունը ուղարկել էր նույն արտաքին գործերի նախարարին¹²: Բայց Խախիջևանի նահանգապետի ՀՀ ՆԳՆ-ին ուղղված 1919 թ. հունիսի 25-ի վեկուցագրից պարզվում է, որ մահմենդականների կողմից խոռվություն է պատրաստվում, և այդ խոռվությունը ճնշելու նպատակով այստեղ ժամանած հականետախույզ Խան-Կոտուրսկին մահմենդական գյուղերում խուզարկություններ է կատարել՝ օգնելով իշխանություններին հայտնաբերելու թարբերած գննքն ու վիճամբերքը, ինչպես նաև բացահայտելու թշնամու ծավալը գործականերին: Զգտելով կանխելու նրանց բարքայիշ գործունեությունը՝ Խան-Կոտուրսկին դիմել է գեներալ Գ. Շեկովսկին (Շեկովսկիկանին) համապատասխան պատժամիջոցներ ձեռնարկելու առաջարկութամբ¹³:

Խան-Կոտուրսկու հետախուզական գործունեության լավագույն օրինակներից է նրա ուղևորությունը Արդահան, Լապիստան և Սև ծովի անսատողիական ափամերձ ջրամներ: 1919 թ. մայիսի 1-ի և մայիսի 16-ի ամփոփագրերում Խան-Կոտուրսկին կարեոր տեղեկություններ է հաղորդել այդ տարածաշրջանի պրոբլեմների և ընդհանուր իրավիճակի մասին՝ իհմնավելով համապատասխան աղբյուրներից ստացված գործակալական

¹¹ Տես Նույն տեղում, թ. 49:

¹² *Sbu* ՀԱՅ, պ. 3, 200, ց. 1, գ. 92, թ. 177:

¹³ Տես «Նախիջնան-Շարուրը 1918–1921 թթ.»

Փաստաթղթեր և նյութերը: «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», 1993, հմ. 1-2:

տեղեկույթի վրա: Նա հայտնել է, որ Ձուրիքին Անտանտի պետույթուններից և հայերի ու հումերի պահանջատիրությունից իր փրկությունը տեսնում է ռուսական բոլշևիկյան շարժման հետ միավորվելու մեջ¹⁴: Խան-Կոտուրսկին հաղորդել է, որ Արդահանը գրավելուց հետո մահմեղական և վրայական ավագակախմբերը շարժվել են երեք ուղղությամբ՝ դեպի Կառվան, Աչարիայի խորերու և Լապիստան, Օլյի: Մեծ էր թուրքերի հետաքրքրությունը հատկապես Լապիստանի նկատմամբ, քանի որ այն սահմանակից էր Հայաստանին: Այդ է վկայում այն փաստը, որ նրանք Ռիզվից 1000 տակար էին ուղարկել՝ գյուղերում կապմակերպական աշխատանքներ կատարելու համար, ինչի հետեւանդով Լապիստանը վերածվել էր ռազմական ճամբարի¹⁵: Լապիստանում թուրքերի նպատակն էր մշտական սպառնալիք ստեղծել Հայաստանի համար: Հայկական կոտորածները կապմակերպած «Դժբիհադ վե թերագգր» (Միություն և առաջադիմություն) կուսակցության գործիչները, որոնք փախել էին դատ ու դատաստանից և Անտանտի հետապնդումից, լաքընվել էին Լապիստանում՝ միաժամանակ շարունակելով իրենց հայահարած գործունեությունը, որը դեկավարում էր Էնվեր փաշօյի նախկին համարը Նախիլ բնիք: Լապիստանում թուրքերին մեծապես աջակցել է Սամսունում հայերի շարդերի կապմակերպիչ, նախկին բուրք սպա, իսկ այդ պահին վրայական ծառայության (ըստ երևույթին նկատի ունի հատուկ ծառայությունները, ինչը շատ ուշագրավ փաստ է) գնդապետ Ասլան բնիք Արաշիձն:

Արիմվային նյութերից տեղեկանում նաև Սևծովյան նախատրմի հակահետախուզությունում Խան-Կոտուրսկու ծառայության ժամանակ տևել ունեցած դեպքերի մասին: Այսպես, 1917 թ. մայիսի 16-ին, կատարելով Կոլչակի հրամանը, Խան-Կոտուրսկին Սամսունի գնդակումից անմիջապես հետո նախատրույց է կանչել Սուշտակ բնիքին՝ իր համհարպի

հետ, և հարցաքննել նրան: Սամսունի նահանգապետը Ժխտել է հայերի կոտորածների կապմակերպամանը իր մեղսակցությունը և ամբողջ մեղքը գցել է Արաշիձնի վրա: Հարցաքննության արձանագրությունը Մուշտակ բնիք և նրա համհարպի ստորագրությամբ ներկայացվել է ծովակալ Կողակին:

Ամփոփագիր-վեկուցագրի վերջում Խան-Կոտուրսկին տվյալներ է հաղորդել Բայրութում, Երվանքյում և Էրզրումում թուրքական զորքերի տեղաբաշխման, զորքերի մեջ տիրող դասարարության մասին՝ միաժամանակ նշելով, որ մայրաքաղաքի լրացրում է ներկայի Կապիտան Վահարեմի փաշան, ինչը վկայում է, որ թուրքական կենտրոնական իշխանությունները փորձում էին կանչել բանակի բայրացրումը¹⁶:

Հայաստանի Առաջին Հանրապետության հետախուզական ծառայության կարեւոր դեմքերից էր կապիտան Վահագիանը Մուրադյանը: Մուրադյանը ծնվել է 1896 թ.: Նրա՝ որպես կադրային սպատականությունուցիցի կենսագրությունը ուշագրավ է և ուսանելի: Ավարտել է Կարսի ոնալական ուսումնարանը, որոշ ժամանակ անց պետական քննություն է հանձնել՝ Պատրովսկ-Շապումովյան գյուղատնտեսական ակադեմիայում: Սակայն առաջին աշխարհամարտը կտրուկ փոփոխություններ է մտցրել նրա կենսագրության մեջ. ստանալով նախնական ռազմական կրթություն՝ որպես ենթասպա գործուղիք է Կովկասյան բանակ: Պատերազմի ամբողջ ընթացքում եղել է հարավային ճակատում (Պարսկաստան – Թուրքիա): Ուսանական Կովկասյան բանակի կազմարուծումից հետո նա մնացել է հայկական վիճակում գրադեյրել իրամանատարական պահտուններ և մասնակցել յուրքերի դեմ մղված մարտական գործողություններին¹⁷:

Հայաստանի ռազմական գնրատեսչության դեկավար գններալ-մայոր Ք. Արարատյանի 1919 թ. մայիսի 13-ի հրամանով գորքերի Երևանյան ջոկատի շտարի պետի պաշտոնակատար Վահագն Մուրադյանը

¹⁴ Տես ՀԱԱ, պ. ֆ. 199, գ. 1, գ. 73 (71), թ. 11:

¹⁵ Տես նույն տեղում, թ. 17:

¹⁶ Տես նոյն տեղում:

¹⁷ ՀԱԱ, պ. ֆ. 91, գ. 3, գ. 3594, թթ. 16–17:

1919 թ. ապրիլի 27-ին նշանակվել է Առանձին միջիցին քրիզադի շտարի պետի պաշտոնակատար¹⁸: Վյուուինս նա նշանակվել է գորահավարի և դասալուսական դեմ պայքարի գծով կոմիսար, 1919 թ. սեպտեմբերին՝ Գլխավոր շտարի հետախուզության և հակահետախուզության պետ, ապա՝ Գլխավոր շտարի պետ:

1919 թ. դեկտեմբերի վերջին հատուկ ծառայությունների և միջիցիայի աշխատակիցների շանքերով Երևանում ձերքակալվել է ավատրիական բանակի սպա Անտոն Մարտուր տրություն և նպատակն էր Հայաստանի տարածքով հասնել Նախիջևան՝ Խալիլ բնիքի բանակում ծառայելու համար: Խուզարկության ժամանակ նրա մոտ հայտնաբերվել են Հայաստանի տեղական գաղտնի քարտեսներ և մի շարք նամակներ: Գատարանում մեղադրական ելույթով հանդիս է ներկայի Սուլադը: Գատարանը ավատրիական սպային դատապարտել է 15 տարվա ավատակման¹⁹:

Հայաստանի իրուրդայնացումից հետո Մուրադյանը Գլխավոր շտարում ծառայել է որպես հանձնարարությունների գծով սպա, պյուուինտե տեղափոխվել է արտաքին գործերի նախարարություն և ձեռնամուխ ներկ յուրքերի հետ Սուկայում կայանալիք խորհրդատուրովի համար նյութերի նախապատրաստմանը: 1920 թ. դեկտեմբերի վերջին նշանակվել է ՀԽԱՀ պատվիրակության քարտուղար՝ Թուրքիայի և Տրությանը կուպերատիվի անդամակաբարիչ: 1922 թ. փետրվարի վերջին Մուրադյանը մարդիկի գլխավոր հյուպատությունը կից կուսբջիքի երաշխավորությամբ ընդունվել է կումունիստական կուսակցության շարքերը, ապա ընտրվել է տեղինի քարտուղար, պյուուինտե՝ Սովումբի» և «Տրությ» կուպերատիվի անդամակաբարիչ: 1925 թ. փետրվարի վերջին Մուրադյանը հեռացել է Պարսկաստանից: Այնուհետև նշանակվել է «Անդրկովկասյան արտաքին առևտուր», ապա՝ «Անդրկովկասյան պետական առևտուր», ապա՝ «Անդրկովկասյան պետական առևտուր»:

Հայաստանի կադրային սպատական ծառայության կարեւոր դեմքերի կապմակերպության թուրք-պարսկական գրասնյակի կապմակերպության մեջ շարքագրավ է և ուսանելի: Ավարտել է Կարսի ոնալական ուսումնարանը, որոշ ժամանակ անց պետական քննություն է հանձնել՝ Պատրովսկ-Շապումովյան գյուղատնտեսական ակադեմիայում: Սակայն առաջին աշխարհամարտը կտրուկ փոփոխություններ է մտցրել նրա կենսագրության մեջ. ստանալով նախնական ռազմական կրթություն՝ որպես ենթասպա գործուղիք է Կովկասյան բանակ: Պատերազմի ամբողջ ընթացքում եղել է հարավային ճակատում (Պարսկաստան – Թուրքիա): Ուսանական Կովկասյան բանակի կազմարուծումից հետո նա մնացել է հայկական վիճակում գրադեյրել իրամանատարական պահտուններ և մասնակցել յուրքերի դեմ մղված մարտական գործողություններին¹⁷:

Հայաստանի կապմակերպության կամաց առաջատար առաջատար Ա. Բեկվադյանի գլխավորած պատվիրակության կապմում: Սակայն 1921 թ. Հայաստանի փնտրվարը շտարական պահտուններին մասնակցելու համար, ուր և մենքնել է արտաքին գործերի նախարարություն և ձեռնամուխ ներկ յուրքերի հետ Սուկայում կայանալիք խորհրդատուրովի համար նյութերի նախապատրաստմանը: 1920 թ. դեկտեմբերի վերջին նշանակվել է ՀԽԱՀ պատվիրակության քարտի նշանակություն և դատական պահտունների կապմակերպության տեղական պատվիրակության պահտունների գործուղիք է կուպերատիվի անդամակաբարիչ: 1922 թ. փետրվարի վերջին Մուրադյանը մարդիկի գլխավոր հյուպատությունը կուսբջիքի երաշխավորությամբ ընդունվել է կումունիստական կուսակցության շարքերը, ապա ընտրվել է տեղինի քարտուղար, պյուուինտե՝ Սովումբի» և «Տրությ» կուպերատիվի անդամակաբարիչ: 1925 թ. փետրվարի վերջին Մուրադյանը հեռացել է Պարսկաստանից:

Անդրեկրկումի 1926 թ. մարտի որոշմամբ Մուրադյանը նշանակվել է «Անդրկովկասյան պետական առևտուր» կապմակերպության պետական առևտուր՝ կապմակերպության լիազոր-ներկայացուցիչ հյուսիսարևմտյան Պարսկաստանում: Դա նրա վերջին նշանակումն էր. 1927 թ. Մուրադյանը ձերքակաղաք է և դատապարտվել 10 տարվա պատապկրկման²⁰: Այսպես է պարտվել Առաջին Հանրապետության հատուկ ծառայություններին: Վերադառնալով Հայաստան՝ պահպանակության կապմում: Սակայն 1921 թ. Հայաստանի փնտրվարյան պատվիրակության պահտուններին մասնակցել է յուրքերի դեմ մղված մարտական գործուղիք և դատական պահտուններին: Վերադառնալով Հայաստանի պահպանակության կապմում:

Հայաստանի պահպանակության կամաց առաջատար առաջատար Ա. Բեկվադյանի գլխավորած պատվիրակության կապմում: Սակայն 1921 թ. Հայաստանի փնտրվարյան պատվիրակության պահտուններին մասնակցել է յուրքերի դեմ մղված մարտական գործուղիք և դատական պահտուններին: Վերադառնալով Հայաստան՝ պահպանակության կապմում:

Հայաստանի պահպանակության կամաց առաջատար առաջատար Ա. Բեկվադյանի գլխավորած պատվիրակության կապմում:

Հայաստանի պահպանակության կամաց առաջատար առաջատար Ա. Բեկվադյանի գլխավորած պատվիրակության կապմում:

Հայաստանի պահպանակության կամաց առաջատար առաջատար Ա. Բեկվադյանի գլխավորած պատվիրակության կապմում:

Հայաստանի պահպանակության կամաց առաջատար առաջատար Ա. Բեկվադյանի գլխավորած պատվիրակության կապմում:

Հայաստանի պահպանակության կամաց առաջատար առաջատար Ա. Բեկվադյանի գլխավորած պատվիրակության կապմում:

Հայաստանի պահպանակության կամաց առաջատար առաջատար Ա. Բեկվադյանի գլխավորած պատվիրակության կապմում:

Հայաստանի պահպանակության կամաց առաջատար առաջատար Ա. Բեկվադյանի գլխավորած պատվիրակության կապմում:

Հայաստանի պահպանակության կամաց առաջատար առաջատար Ա. Բեկվադյանի գլխավորած պատվիրակության կապմում:

Հայաստանի պահպանակության կամաց առաջատար առաջատար Ա. Բեկվադյանի գլխավորած պատվիրակության կապմում:

Հայաստանի պահպանակության կամաց առաջատար առաջատար Ա. Բեկվադյանի գլխավորած պատվիրակության կապմում:

Հայաստանի պահպանակության կամաց առաջատար առաջատար Ա. Բեկվադյանի գլխավորած պատվիրակության կապմում:

Հայաստանի պահպանակության կամաց առաջատար առաջատար Ա. Բեկվադյանի գլխավորած պատվիրակության կապմում:

Հայաստանի պահպանակության կամաց առաջատար առաջատար Ա. Բեկվադյանի գլխավորած պատվիրակության կապմում:

Հայաստանի պահպանակության կամաց առաջատար առաջատար Ա. Բեկվադյանի գլխավորած պատվիրակության կապմում:

Հայաստանի պահպանակության կամաց առաջատար առաջատար Ա. Բեկվադյանի գլխավորած պատվիրակության կապմում:

Հայաստանի պահպանակության կամաց առաջատար առաջատար Ա. Բեկվադյանի գլխավորած պատվիրակության կապմ

1895 թ.: 1919 թ. հունիսից ծառայության է անցել հատուկ ծառայության հետախուզական բաժնում որպես ամփոփաբերի կազմման բաժանմունքի վարիչ, իսկ 1920 թ. հուլիսից մինչև Հայաստանի խորհրդայնացումը աշխատել է որպես հետախուզության բաժնի պետ: Դոդոյիանը նեկավարել է ստացված տեղեկույթի համակարգման աշխատանքները²¹, միաժամանակ կատարել է հակահետախուզության պետ Խան-Կոտուրսկու, ինչպես նաև Մուրադյանի հատուկ հանձնարարությունները՝ ուղղորդելով Հայաստանի տարրեր թեծ կետեր: Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո որոշ ժամանակ թաքնվել է Դրիմում: Հետագայում նա անցել է քաղաքացիական աշխատանքի ֆինանսների ժողովադատում, միաժամանակ անդամագրվել է հայկական պագային ընկերությանը՝ կատարելով ակումբային աշխատանքը²²:

Հայաստանի Առաջին Հանրապետության հակահետախուզության հայտնի դեմքերից էր Գրիգորի Երամովը: Երամովը ծնվել է 1897 թ.: Ակրում աշխատել է Գրիգորի Խաչատրյանի, իսկ հետագայում՝ Խան-Կոտուրսկու անմիջական դեկավարությամբ: Երամովը հակահետախուզություն է եկել հայտնի դաշնակյական Արմենակ Կանավորովի երաշխավորությամբ և աշխատել մենք ու կես տարի: Նա եղել է ակտիվ և նախաձեռնող անձնափորություն: Լինելով հմուտ հակահետախուզությամբ՝ Երամովը նշանակվել է ավելի բարձր՝ դիտարկման գծով ավագ աշխատողի պաշտոնի: Բայց այդ, որոշ ժամանակ աշխատել է հայտնի դաշնակյական Անոն Քալանթարովի հրամանատարությամբ՝ որպես շարքային միջիցիներ: Քալանթարովի ջոկատի խնդիրն էր ճնշել ներքին ամսկարգությունները և խոփությունները: Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո Երամովը ծառայել է Կարմիր բանակի շարքերում: Հետագայում աշխատել է Անդրկովկայան և Վրաստանի գլխավոր քաղաքական վարչության հանրականացարանում որպես պարետ, այնու-

հետև Թիֆլիսում՝ արտաքին գործերի նախարարությունում, վրաղվել է օտարահպատակների բնակավորման հարցերով, ապա տեղափոխվել է Բաքու, որտեղ աշխատել է որպես Բաքվի պարետատան հակիչ: 1927 թ. Երամովը ձերբակալվել է և դատապարտվել 10 տարվա ապատավորման²³:

Հետախուզության գործունեության մեջ զգալի ներդրում ունի Գրիգորի Խաչատրյանը: Խաչատրյանը ծնվել է 1892 թ.: Նա Հայաստանի Առաջին Հանրապետության հետախուզական մարմիններում ծառայության է անցել այդ կառույցի ձևափորման պահից սկսած՝ զնապահությունում հանձնարարականներաշխավորագրի հիման վրա: Ակրում շրջանում նա կատարել է հակահետախուզությանն առջնյեր հատուկ հանձնարարությունների գծով աշխատականությունները: Հետագայում դեկավարել է իրավելման և արտաքին դիտարկումների խումբը: 1921 թ. Գեներալ Խաչատրյան ապատամբության ձախողումից հետո նա տեղափոխվել է Պարսկաստան, որտեղ մնացել է երկուսուն կես տարի: Պարսկաստանում նա հաղորդակցվել է դաշնակյական վտարանդիների հետ՝ միաժամանակ ծառայության մեջ լինելով «Անդրկովկայան պետական առևտուր» խորհրդային կազմակերպությունում: Նա այդ աշխատանքին էր անցել իր նախկին պետ Մուրադյանի ներշխավորությամբ: Վերադառնուվ Պարսկաստանից՝ նա պահպանել է իր բոլոր կապերը դաշնակյականների հետ: Հետագայում դատապարտվել է 10 տարվա ապատավորման:

Հայաստանի Առաջին Հանրապետության հետախուզության և հակահետախուզության սպանները, աշխատելով ռազմաքաղաքական բարդ պայմաններում, հնարակիրն նպաստել են ներքին արտաքին անվտանգության ապահովմանը, հանրապետության միջազգային դիվանագիտական և տնտեսաքաղաքական դժվարությունների հաղթահարմանը:

²¹ Տես նույն տեղում, թթ. 12–14:

²² Տես նույն տեղում, թթ. 13–14:

²³ Տես նույն տեղում, թթ. 14–17:

ԱՆՊԱՐՏԵԼԻ ԶՈՐԱՎԱՐԸ

Հ. Մ. ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ, պատմական գիտությունների թեկնածու

Ազգային, պիտական և ռազմական ականավոր գործիչ Դրաստամատ Կանայանը՝ Դրոն, ծնվել է Սուրբաղդուի գավառի Խոդիի գյուղաքաղաքում 1884 թ. մայիսի 31-ին: Նախնական կրթությունն ստացել է տողի դպրոցում:

Արդեն դպրոցական տարիներին նա առանձնանում է ըմբուտ, ապատանչն և չափազանց աշխատով բնափորությամբ, հետաքրքրություն ցուցաբերում վենքի և ձիավարության նկատմամբ:

Հայրը՝ Սուրբաղդուի գավառում իր հարատությամբ ու դիրքով աշքի ընկնդույն Մարտիրոս Կանայանը, որդուն կրթության է տալիս Երևանի ոուսական գիմնազիայում: Ուսանելու տարիներին խումբը: 1921 թ. Գեներալ Խաչատրյան ապատամբության ձախողումից հետո նա տեղափոխվել է Պարսկաստան, որտեղ մնացել է երկուսուն կես տարի: Պարսկաստանում նա առաջ աշխատանքին էր անցել իր նախկին պետ Մուրադյանի ներշխավորությամբ: Վերադառնուվ Պարսկաստանից՝ նա պահպանել է իր բոլոր կապերը դաշնակյականների հետ: Հետագայում դատապարտվել է 10 տարվա ապատավորման:

Հայաստանի Առաջին Հանրապետության հետախուզության և հակահետախուզության սպանները, աշխատելով ռազմաքաղաքական բարդ պայմաններում, հնարակիրն նպաստել են ներքին արտաքին անվտանգության ապահովմանը, հանրապետության միջազգային դիվանագիտական և տնտեսաքաղաքական դժվարությունների հաղթահարմանը:

¹ Տես Գ. Հերոցեան, Ամենուն Տարեգիրը: Պետք, 1954, Ա տարի, էջ 102:

1905 թ. Փետրվարին կրվկասյան թարաները ցարական իշխանությունների թողովությամբ կազմակերպում են Բաքվի հայության զանգվածային ջարդեր: Այդ արյունակի դեպքերից որոշ ժամանակ անց հայկական ջարդերը տարածվում են նաև Արցախում, Զանգեզուրում, Երևանի նահանգում մինչև միջին թիֆլիս: Հայության ինքնապաշտպանությունը կազմակերպելու և առաջնորդելու առարկա թարածությամբ վտանգված շրջաններն են մեկնում հայտնի Ֆիդայիներ Սերաստայի Մուրադը, Քենին, Սեպուհը, Սմբատը, Այրուդ Ավագը և ուրիշներ:

Այդ ժամանակ Դրոն ուսանում էր Պյատիգորսկի վինվորական դպրոցում: Ընդհարումների առաջին իսկ օրը նա լրում է դպրոց և, գալով Բաքր, մտնում Նիկոլ Դումանի ինքնապաշտպանական ջոկատի շարքերը: Մեկ շաբաթ տևած կոիվներում հայկական ինքնապաշտպանական պարտական դպրոցում առավել համարձակ պատանիներն ստեղծում են «Բորեաս» խումբը, որի նպատակն էր «պատճեր» բոլոր նրանց, ովքեր կփորձեն բռնադատել հայերի իրավունքներն ու ոտնահարել պագային արժանապատվությունը:

² Դրոն՝ որպես ապագա պագային-հեղափոխական գրոծիչ ձևափորման վրա մեծ ազդեցություն են գործում հայտնի ֆիդայիների նիկոլ Դումանի, Աղբյուր Մերտիրոսի, Անդրանիկի քաջագործությունները գովերգով պատմություններն ու երգերը, ապա նաև ՀՀ Երևանի «Մրգաստան» կենտրոնական կոմիտեի անդամների հետ ունեցած կապերը: Դրոնի դասընկեր Սեղմակ Զալալյանի հավաստմամբ՝ «1904 թ. Գալուստը (Գ. Ալոյան՝ ՀՀ Մրգաստան» կենտրոնական կոմիտեի անդամ:

— Հ. Գ. ընդունեց մեր խումբը Հ. Յ. Դաշնակցութեան մարտական կազմակերպութեան մեջ Բորեաս խումբ անուան տակ»!
Ավելի քան մեկ ու կես տարի Դրոնի գլխավորական հայությամբ ապահովությամբ կազմակերպված գեներալ Ալիքսանվագարսկին՝ այս անգամ Դրոնի և Մարտիրոսի հայությանի ձեռքով:

³ Ավելի քան մեկ ու կես տարի Դրոնի գլխավորական հայությամբ ապահովությամբ կազմակերպված գեներալ Ալիքսանվագարսկին՝ այս անգամ Դրոնի և Մարտիրոսի հայությանի ձեռքով: